

О.Б. Бубенок

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ІНСТИТУТІ СХОДОЗНАВСТВА ІМ. А. КРИМСЬКОГО НАН УКРАЇНИ

У 1991 р. в системі Академії наук України було засновано Інститут сходознавства ім. А. Кримського. Засновником новоутвореної фундації став учень академіка А. Кримського, іноземний член Академії наук України, професор Гарвардського університету, всесвітньо відомий історик-орієнталіст О.Й. Прицак. Створюючи Інститут сходознавства, академік О.Й. Прицак зазначив, що найбільш пріоритетними напрямками діяльності інституту мають бути гебраїстика, арабо-персько-турецький світ, Євразійський степ, Індія та Далекий Схід. Найбільшу увагу Омелян Йосипович намагався приділити історії Євразійського степу, адже, за його словами, „значна територія українських земель належить до Степу... історично – то царство кочового світу, що доходить аж до Центральної та Східної Азії”¹. У перспективі О.Й. Прицак бачив таку структуру інституту: відділ „Україна і Схід”; відділ Стародавнього Сходу; відділ Близького та Середнього Сходу; відділ Євразійського степу; відділ Далекого Сходу; відділ індології; відділ Сучасного Сходу. На початку існування Інституту сходознавства саме ці відділи були організовані, але згодом структуру інституту, всупереч побажанням науковців, було змінено і замість цих відділів наприкінці 90-х рр. було створено три відділи, причому один – з дуже екзотичною назвою: відділ Євразійського степу, Далекого та Сучасного Сходу. Ця ситуація була просто жахливою! Але з 1996-го по 1999 р. інститут переживав найважчі часи у своїй історії. У 1999 р. цьому неподобству було покладено край, структура інституту була реформована, і тоді були створені відділи з нормальними назвами: відділ історіографії та джерелознавства; відділ Класичного Сходу; відділ Сучасного Сходу. В останні роки у структурі інституту вже налічувалося чотири відділи: відділ історіографії, джерелознавства та історії науки; відділ

Класичного Сходу; відділ Далекого Сходу; відділ Сучасного Сходу.

Від самого початку існування основними напрямками досліджень Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України є дослідження історії, мови, матеріальної та духовної спадщини Сходу; дослідження історії, мови та культури народів східного походження, які мешкали коли-небудь або продовжують мешкати на території сучасної Української держави; дослідження сучасного стану соціально-економічного та політичного розвитку країн і регіонів Сходу, а також дослідження історії українського сходознавства, насамперед наукової сходознавчої спадщини А. Кримського, В. Бузескула, А. Ковалівського, М. Луніна та ін.; дослідження та видання пам’яток східного письма, в тому числі східних джерел до історії України; видання наукової, науково-популярної та навчальної літератури із сходознавства; сприяння розвитку сходознавчих досліджень та їхня координація. Отже, бачимо, що історичні дослідження в Інституті завжди посідали і продовжують посідати значне місце. Засновник Інституту сходознавства ім. А. Кримського О.Й. Прицак ніколи не намагався виділити історичні студії в окрему галузь сходознавства, а навпаки, завжди прагнув об’єднати інтереси істориків з інтересами філологів, економістів, культурологів, релігієзнавців, філософів, правознавців тощо. В одному зі своїх інтерв’ю, всупереч думці деяких філологів про те, що сходознавство – це лише вивчення східних мов і літератур, він дав таке визначення майбутньої сходознавчої науки в Україні: „Адже як можна займатися східними дисциплінами, якщо не брати до уваги, наприклад, релігію, економічні проблеми сучасності і минулого, суспільствознавство... треба брати до уваги культурні чинники – географію, діяльність і побут людей, історичну пам’ять, літературну творчість, специфічне для кожної

науки джерелознавство. Тільки у комплексному використанні цих напрямків можливе повноцінне сходознавче дослідження”. Акцентуючи увагу на нефілологічних дослідженнях, Омелян Йосипович зазначав, що „необхідне також, звичайно, практичне знання східних мов”²². Таким чином, від самого початку в Інституті сходознавства НАН України було запроваджено класичний західноєвропейський підхід до вивчення минулого країн Сходу.

Сам Омелян Йосипович відомий науковому світові насамперед як багатоплановий історик, серед наукових інтересів якого вагоме місце посідає вивчення середньовічних номадів Євразійського степу, історія та культура народів Близького та Середнього Сходу та навіть історія Китаю. Займався він також докладно історією перебування номадів на теренах України і відповідно досліджував їхні взаємини із жителями Русі. Такий широкий спектр інтересів був пов’язаний з тим, що, вивчаючи історію кочівників, вчений змушений був докладно досліджувати історію тих країн, з якими ці кочові народи мали постійні контакти і зв’язки. При цьому він запровадив свій методологічний підхід, відповідно до якого вивчати історію народів Сходу неможливо без залучення джерел східного походження, виконаних мовою оригіналу. Ось чому О. Пріцак багато уваги приділяв вивченню східних мов, із яких він знав кілька десятків, починаючи від давньотюркської та османо-турецької і закінчуючи китайською. Саме прекрасна філологічна підготовка дозволила вченому широко використовувати історико-філологічний метод, завдяки якому багато назв, імен, термінів минулого знайшли докладне пояснення в його наукових пошуках. При цьому дослідник намагався уникнути всіляких ідеологічних штампів, упередженості, чим, на жаль, і на сьогодні грішать багато дослідників. В одному зі своїх перших інтерв’ю в незалежній Україні Омелян Йосипович зазначив: „Ми не будемо формувати кадри тільки з українців. Я особисто проти будь-яких проявів націоналізму або шовінізму в науці. Та й інститут, власне, з перших кроків своєї діяльності узяв саме такий курс”²³. Тому дослідник вважав, що найбільших успіхів у науці може досягти той вчений, хто вивчає історію тих народів та держав,

що не мають прямого відношення до його власної держави та його патріотичних почуттів, тобто лише за умови повної нейтральності щодо описуваних подій можливий вагомий науковий результат. І своєю науковою діяльністю О.Й. Пріцак довів справедливість такого підходу, бо наукове визнання у світі йому принесли саме праці про народи і держави Сходу, значно віддалені від слов’янського світу.

Перебуваючи в Україні та обіймаючи посаду директора Інституту сходознавства ім. А. Кримського з 1991-го по 1998 р., О.Й. Пріцак продовжував активно займатись науковою діяльністю, зокрема дослідженням історії народів Сходу. Важко перелічити усі його виступи на наукових конференціях та семінарах, а також публікації поза межами України. Проте є можливість відзначити ті його наукові публікації з історії народів Сходу, що були здійснені за вказаний період в Україні, або ті, що були надруковані під грифом Інституту сходознавства ім. А. Кримського. Перш за все варто зазначити, що український читач-науковець у радянські часи через перепони політичного характеру не мав можливості ознайомитись навіть із найбільш вагомими роботами іноземного члена Національної академії наук України. Тому Омелян Йосипович намагався по можливості заповнити цю лакуну.

Насамперед Омелян Пріцак публікував свої статті у відновленому ним журналі „Східний світ”, головним редактором якого він став після 1991 р. Наскільки важливе значення головний редактор приділяв відновленому виданню, можуть свідчити його слова, сказані в 1992 р.: „Коли в минулому році був створений Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського Академії наук України, керівництво установи розуміло, що в першу чергу треба створити свій україномовний науково-популярний орган, яким міг бути тільки відновлений «Східний світ»”²⁴. Тому в журналі друкувались не лише його ювілейні статті, а й наукові статті з історії народів Сходу. Так, ще у 1992 р. з приводу автеничності тексту поеми „Шан кизи дастані”, присвяченої історії протоболгар, О.Й. Пріцак надрукував у „Східному світі” статтю „А може, Булгаро-Татарський Оссіан?”²⁵, у якій доводив, що це пізня підробка, а не оригінальний текст.

На кочівницьку тематику у 1995 р. було надруковано статтю Омеляна Йосиповича „Не-дикі половці”, присвячену контактам Русі з кочівниками у передмонгольській період⁶. У цьому ж році у журналі було надруковано його статтю⁷ „Протомонголи у Хозарськiм Закавказзі”, що являла собою розширений варіант його доповіді на конференції в Харкові, присвяченій сторіччю від дня народження А.П. Ковалівського⁸. У статті дослідник довів, що вже в добу раннього Середньовіччя на території Східного Кавказу опинилися племена не лише тюркського, а й протомонгольського походження.

За 1996 р. варто також відзначити статтю Омеляна Йосиповича у збірнику „*Mappa Mundi*” на честь 70-річного ювілею Я.Р. Дашкевича – „Татар: історія одного імені”, в якій дослідник доводить причетність согдійців до поширення серед монголів терміна „тат”, котрий згодом почали використовувати для позначення несторіанських християн. Вагомою подією також стало перевидання у 1997 р. російською мовою спільною з Н. Голбом монографії „Хазарско-еврейские документы X века”, в якій автори торкаються не лише питань історії хозарів та євреїв, а й проблеми виникнення Києва. Робота присвячена насамперед дослідженню оригінальних хозарсько-єврейських документів – документа Шехтера (Кембриджського аноніма) та листа київських євреїв. Слід зазначити, що науковці України, Росії та Ізраїлю по-різному відреагували на другий вихід цієї роботи, бо проблеми, що були в ній порушені, вже давно розкололи вчених на різні табори.

Вже напередодні від'їзду Омеляна Йосиповича до США в 1997 р. під грифом Інституту сходознавства було видано українською мовою перший том його капітальної праці „Походження Русі. Стародавні скандинавські саги (крім ісландських саг)”. І хоча тематика цієї роботи виходила далеко за межі сходознавства, є вагомі підстави вважати її значним досягненням Інституту сходознавства ім. А. Кримського на ниві історичної науки. А в 2003 р., знову таки під грифом Інституту сходознавства ім. А. Кримського, вийшов другий україномовний том „Походження Русі” – „Стародавні скандинавські саги і стародавня Скандинавія”. На жаль, не встиг Омелян Йоси-

пович завершити дуже важливий третій том „Походження Русі”, присвячений аналізу джерел арабського походження. Передчасна смерть вченого у 2005 р. перервала його творчі задуми. Проте його праця стосовно відновлення сходознавства в Україні стала величезним внеском у розвиток української науки. Провідні позиції у розвитку орієнталістики в незалежній Україні посідав і посідає саме започаткований ним Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України. Вже після смерті фундатора Інституту сходознавства, у 2008 р., було видано його монографію „Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім»”, на вихід якої давно очікували наукові кола України.

З самого початку заснування Інституту сходознавства Омелян Прицак приділяв значну увагу вивченню історії розгромленого в Україні сходознавства та відновленню славетних імен українських сходознавців, насамперед його вчителя – академіка А.Ю. Кримського, про яких несправедливо забули в радянський період, саме після сталінських репресій. На думку засновника інституту, не можна розвивати далі сходознавство в Україні, не давши належної оцінки досягненням попередників. З цією метою у 1991 р. у структурі Інституту сходознавства навіть було створено окремий відділ „Україна і Схід”, що на сьогодні має назву „Відділ історіографії, джерелознавства та історії науки”. І вже перші співробітники цього відділу активно долучилися до вивчення невідомих сторінок історії української орієнталістики. При цьому варто зауважити, що двоє з них і досі успішно працюють у відділі за обраною тематикою – це нинішній директор Інституту сходознавства ім. А. Кримського, завідувач цього ж відділу, доктор історичних наук, професор Л.В. Матвєєва і кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Е.Г. Циганкова. У перші ж роки існування Інституту сходознавства перед дослідниками історії сходознавства в Україні було поставлене важке завдання – не лише правдиво зобразити історію Української Академії наук у 20–30-ті роки ХХ ст., а й показати, яке місце у ній посідали сходознавчі установи та окремі постаті видатних сходознавців, зокрема академік А.Ю. Кримський. Слід зазначити, що дослідження за цим напрямком були досить

успішними. Про це можуть свідчити численні публікації співробітників відділу „Україна і Схід” у 90-ті роки ХХ ст. та у перші роки ХХІ ст.

Так, у зазначений період Л.В. Матвєєва опублікувала значну кількість статей, присвячених історії Академії наук України, діяльності А.Ю. Кримського, В.П. Бузескула, Ю.А. Кулаковського та інших видатних істориків України, чия діяльність була пов'язана з орієнталістикою. Близькою тематикою займалась і продовжує займатись також Е.Г. Циганкова. Об'єктом її наукових досліджень стала історія не лише Академії наук України, а й сходознавчих установ України – Гебраїстичної комісії ВУАН, Візантологічної комісії ВУАН, ВУНАС, Всеукраїнського науково-дослідного інституту сходознавства, Комісії Близького Сходу ВУАН, а також життя та наукова діяльність видатних орієнталістів України – А.Ю. Кримського, А.П. Ковалівського, П.Г. Ріттера, В.М. Зуммера, Б.І. Зданевича. Проте найбільшу увагу в 90-ті роки Л.В. Матвєєва і Е.Г. Циганкова приділяли виченню життєвого та наукового шляху академіка А.Ю. Кримського. Результатом цієї співпраці став вихід у 1997 р. їхньої спільної монографії „А.Ю. Кримський – неодмінний секретар ВУАН. Вибране листування”, що певним чином підсумувала результати їхніх досліджень у вказаному напрямку. Окрім цієї монографії, ці дослідники надрукували й інші монографічні роботи з історії сходознавства. Так, у 2002 р. побачила світ монографія Л.В. Матвєєвої „Юліан Кулаковський”, відзначена у 2004 р. Премією А. Кримського, а в 2008 р. – „В.П. Бузескул – історик свого времени”. Зі свого боку, Е.Г. Циганкова у співавторстві з Ю.М. Кочубеєм 2006 р. видала монографію „В.М. Зуммер. Орієнтальне мистецтво в Україні 20–30-х рр. ХХ ст.”, а у 2007 р. – монографію „Сходознавчі установи в Україні (радянський період)”.

Наприкінці 90-х рр., з приходом до інституту Ю.М. Кочубея та О.Д. Василюк, позбавилась діяльність цього відділу, що вже отримав нову назву – відділ джерелознавства та історіографії. Варто зазначити, що Ю.М. Кочубей, будучи арабістом, значну увагу приділяв історії вивчення в Україні саме народів Близько-

го та Середнього Сходу. На його рахунок десятки статей за цим напрямком історіографічних досліджень, що побачили світ саме після 1997 р. Насамперед треба відзначити його бібліографічний покажчик „Україна і Схід. Культурні взаємозв'язки України з народами Близького і Середнього Сходу. 1917–1992”, що побачив світ у 1998 р. Цей довідник користується великою популярністю серед сходознавців, оскільки у ньому відображені практично всі орієнталістичні публікації в Україні до 1992 р. І не даремно у 2002 р. автор цієї роботи був відзначений Премією А. Кримського. З 1998-го по 2008 р. Юрій Миколайович став автором публікацій, присвячених видатним постатям українського та російського сходознавства – А. Кримському, О. Прицаку, А. Фірковичу, І. Гаспринському, В. Зуммеру (монографія у співавторстві з Е.Г. Циганковою). Окрім цього, Юрій Миколайович – автор серії статей з історії кримських татар, християнської церкви на Близькому Сході та ісламу, що побачили світ саме у період з 1998-го по 2008 р.

Від самого початку існування Інституту сходознавства ім. А. Кримського у відділі джерелознавства та історіографії працює як сумісник відомий український історик, джерелознавець, вірменіст, доктор історичних наук, професор Я.Р. Дашкевич, який був і залишається не лише давнім колегою О.Й. Прицака, а і його соратником та другом. Ярослав Романович став широким у науковому світі саме завдяки дослідженню вірменських джерел, знайдених на території України. Його науковий доробок величезний і налічує більш ніж півтори тисячі публікацій, найбільш значними з яких залишаються вірменознавчі студії. При цьому Я.Р. Дашкевич продовжував активно займатись вірменістикою і в період існування Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України. З публікацій на цю тему, що вийшли під грифом інституту, слід насамперед відзначити його велику монографію „Вірменія і Україна”, що побачила світ у 2001 р. У ній зібрані найбільш цікаві дослідження, що стосуються перебування вірмен на теренах України у минулому.

У 2003–2008 рр. відділ історіографії, джерелознавства та історії науки займався

розробкою таких науково-дослідних тем, як „Історіографічна спадщина вітчизняного сходознавства і сучасність” (науковий керівник – заввідділом Л.В. Матвєєва), „Наукова спадщина А. Кримського (невідомі твори)” (науковий керівник – заввідділом Л.В. Матвєєва). В межах цієї тематики підготовлено до друку монографічне дослідження Л.В. Матвєєвої „В.П. Бузескул – историк своего времени”, присвячене життєвому і науковому шляху видатного історика, серед наукових інтересів якого були і проблеми сходознавства. Вийшло також монографічне дослідження Е.Г. Циганкової „Сходознавчі установи в Україні (радянський період)” (К.: Критика, 2007. – 292 с.), в якому висвітлено історію спеціальних сходознавчих установ, що існували в Україні у 20-х – першій половині 30-х рр., кожній з яких присвячено окремий нарис. Матеріал згрупований за відомчою приналежністю та хронологією виникнення: академічні (кафедра арабо-іранської філології та тюркології А. Кримського та підлеглі їй комісії), громадські (ВУНАС із її філіями), державні (УНДІС). Багато уваги приділено політичним та ідеологічним чинникам, які на той час мали безпосередній вплив на розвиток наукового процесу. Дослідження виконано на широкому масиві документальних джерел. У рамках серії „Наукова спадщина сходознавців” побачили світ такі роботи: „Всеобщая история и ее представители в России в XIX и в начале XX века (В.П. Бузескул)” за редакцією та із вступною статтею Л.В. Матвєєвої; „Епістолярна спадщина А. Кримського”, том I загальним обсягом 500 с. (гол. ред. Л.В. Матвєєва); „Епістолярна спадщина А. Кримського (1890–1941)”, том II (1918–1941) (гол. ред. Л.В. Матвєєва). В останніх виданнях подано листування видатного українського вченого-орієнталіста, мовознавця і письменника, громадського діяча Агатангела Юхимовича Кримського (1871–1942) з Володимиром Вернадським, Дмитром Багалієм, Сергієм Єфремовим, Василем Бартольдом, Володимиром Петретцом, Ігнатієм Крачковським, Наталією Полонською-Василенко, Данилом Заболотним, Григорієм Голоскевичем, Володимиром Іванцем, Матвієм Яворським, Олександром Янатою, Костянтином Воблим, Костянтином Харламповичем, Вадимом

Модзалевським, Яном та Анфісою Ряпто та ін.; більша частина вміщених у цій епістолярній збірці листів публікується вперше й без будь-яких скорочень, що дозволяє повніше осягнути наукові, літературні, громадські зацікавлення Агатангела Кримського. У 2006 р. видано також збірник наукових праць „Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості.” Окрім того, в серії „Наукова спадщина сходознавців” побачили світ два томи сходознавчої спадщини А. Кримського, а саме: Кримський А.Ю. Вибрані сходознавчі праці в п’яти томах. Т. I. Арабістика. – К.: Стилос, 2007. – 422 с.; Кримський А.Ю. Вибрані сходознавчі праці в п’яти томах. Т. II. Тюркологія. – К.: Стилос, 2007. – 528 с. Це видання маловідомих праць академіка А. Ю. Кримського, з більшістю з яких український читач має змогу ознайомитися вперше. При цьому значна частина цих праць присвячена середньовічній історії як арабів, так і турків.

Від самого початку існування Інституту сходознавства ім. А. Кримського О.Й. Пріцак приділяв велику увагу дослідженням Стародавнього Сходу. З огляду на це вже у 1991 р. було створено відділ Стародавнього Сходу. Передбачалося, що у складі відділу будуть працювати єгиптологи, асирологи, іраністи, шумерологи та навіть еламітологи. У першій половині 90-х років у відділі працював єдиний в Україні єгиптолог О. Кошовий, численні дослідження якого знайшли своє відображення в публікаціях на сторінках журналу „Східний світ”. Проте ця штатна одиниця проіснувала кілька років і була ліквідована вже до 1998 р. Причину цього можна вбачати у недоукомплектованості відділу, який певний період змушений був очолювати сам Омелян Йосипович. На жаль, до 2000 р. ще не були захищені кандидатські дисертації з історії Стародавнього Сходу, хоча в інституті вже були ті аспіранти, хто займався історією Стародавнього Ірану та Єгипту. Як це не парадоксально, дисертації з історії Стародавнього Сходу почали захищатися вже через кілька років після того, як відділ Стародавнього Сходу було ліквідовано.

Першим єгиптологом в Україні, хто захистив кандидатську дисертацію з єгиптології, була Олена Олексіївна Романова, яка в 1996 році закінчила історичний факультет Київського національного універ-

ситету ім. Тараса Шевченка, а з 1996-го по 1999 р. навчалась в аспірантурі Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України. У 2000 р. аспірантка інституту О.О. Романова успішно захистила кандидатську дисертацію „Жрецтво в соціальній структурі Єгипту доби Давнього царства”. З 2001 р. вона кандидат історичних наук з нової для України галузі сходознавства – єгиптології. І на сьогодні дослідниця продовжує займатись такою проблемою, як соціальна та культурна історія доби Давнього царства. Нині Олена Олексіївна Романова працює на посаді старшого наукового співробітника відділу Класичного Сходу Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України. Вона автор багатьох публікацій у наукових виданнях України, в тому числі і в журналі „Східний світ”, Росії та інших країн. О.О. Романова вже кілька років представляє Україну в Міжнародній асоціації єгиптологів, кілька років тому вона проходила стажування в Парижі (Франція).

Другим істориком в Україні, хто захистив кандидатську дисертацію з єгиптології, є М.О. Тарасенко. З 1999-го по 2002 р. він був аспірантом Інституту сходознавства. У 2004 р. успішно захистив кандидатську дисертацію «Давньоєгипетські міфи про світобудову (за матеріалами 17-ї глави Книги Мертвих)». На сьогодні він відомий як фахівець з історії релігії Стародавнього Єгипту не лише в Україні, а й у Росії, Німеччині, Єгипті. З 2008 р. М.О. Тарасенко працює на посаді старшого наукового співробітника Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України. У 1997 р. він був нагороджений дипломом Президії НАН України за наукову працю «Миф об Осирисе». У 2002 р. М.О. Тарасенко отримав диплом Президії НАН України за наукову працю «Давньоєгипетська сакральна космографія». З 2007 р. він член Міжнародної асоціації єгиптологів (International Association of Egyptologists). Вчений – учасник багатьох міжнародних археологічних експедицій, у тому числі у 2002 р. – Російської археологічної експедиції в Гізі (Арабська Республіка Єгипет) (Russian Archaeological Mission in Giza) під керівництвом д.і.н. Е.Ю. Кормишевої (Інститут сходознавства РАН, м. Москва), де вперше представляв Україну.

Під час роботи в експедиції відбулось його стажування у Французькому інституті східної археології в Каїрі (Institut Français d'Archeologie Orientale / IFAO, Le Caire). Він також учасник багатьох міжнародних наукових конференцій та симпозіумів в Україні, Росії та Німеччині, зокрема у 2005 р. – Другого міжнародного наукового симпозіуму «Das Altägyptischen Totenbuch: Neueste Forschungen und zukunftsweisende Perspektiven zu Inhalten, Überlieferung und Erschließung eines funeren Textcorpus» (Bonn Totenbuchprojekt, Egyptologisches Seminar der Universität Bonn; м. Бонн, ФРН). М.О. Тарасенко представляє Україну у міжнародному проєкті «Книга Мертвих» (Bonn Totenbuchprojekt; м. Бонн, ФРН), а в липні – вересні 2007 р. першим з українських єгиптологів проходив стажування у ФРН за програмою «Стипендії для молодих науковців» Німецької служби академічних обмінів (DAAD) – проєкт «Студії з вінєток 17-ї глави Книги Мертвих» («Studies on the Vignettes of the 17th Chapter of the Book of the Dead»). М.О. Тарасенко – автор надрукованих в Україні, Німеччині та Росії 45 наукових праць.

З 2003 року в Інституті сходознавства ім. А. Кримського НАНУ ведуться дослідження з історії елліністичного Єгипту. У цьому напрямку працює випускник аспірантури Київського національного університету імені Тараса Шевченка А.Л. Зелінський (нині к.і.н., в.о. старшого наукового співробітника відділу Класичного Сходу). У 2004 році в стінах інституту ним була захищена кандидатська дисертація на тему “Трансформація громадян елліністичної ойкумени у птолемаївських підданих”. Протягом 2003–2008 років вченим було опубліковано у провідних вітчизняних періодичних виданнях низку досліджень, присвячених багатьом аспектам означеного періоду єгипетської історії. Окрім досліджень, у яких розглядається суто єгипетська проблематика, А.Л. Зелінському також належать роботи, що охоплюють коло питань, пов’язаних з історією інших регіонів елліністичного світу. Дослідник підтримує зв’язки з колегами зі США, Росії, Великої Британії, Німеччини.

Окрім єгиптологів, в Інституті сходознавства на ниві історії Стародавнього Сходу працює єдиний в Україні пред-

ставник нової сходознавчої дисципліни – еламітології, що лише формується, В.А. Храновський. Дослідник підійшов до вивчення історії стародавнього Еламу в дусі найкращих традицій класичного європейського сходознавства, в чому відчувається значний вплив Санкт-Петербурзької школи. Він не лише досконало володіє перською мовою, а й може працювати з клинописними текстами, виконаними еламською, давньоперською, шумерською та аккадською мовами. Окрім того, він може працювати з текстами на арабській мові, гінді, середньоперській тощо. Отже, вчений має не лише прекрасну історичну, а й філологічну підготовку. До того ж до своєї роботи він залучає археологічні та етнографічні матеріали. Все це стало йому у нагоді при роботі над кандидатською дисертацією „Етнічна історія стародавнього Еламу (V – середина I тис. до н.е.)”, що, мабуть, стала першою дисертаційною роботою на пострадянському просторі з еламознавства як нової сходознавчої дисципліни. Дисертацію було успішно захищено в 2007 році. Отже, завдяки зусиллям співробітника інституту в незалежній Україні відбулося становлення еламознавства. Слід також зазначити, що до цього його привело вивчення незавершеної роботи академіка А.Ю. Кримського „Елам...”. Проте його дослідження являють собою цілком самостійні завершені сходознавчі студії. В.А. Храновський – автор кількох десятків публікацій у наукових виданнях Ірану й України, в тому числі у журналі „Східний світ”, а також учасник значної кількості міжнародних конференцій не лише в Україні, а й в Ірані. Підсумовуючи, варто зауважити, що науковий підхід дослідника до вивчення проблеми відзначається багатоплановістю та міждисциплінарним підходом.

Від самого початку існування інституту велика увага приділялась історії народів арабських країн. При цьому акцент робився на вивченні історії ісламу. Однією з перших цією тематикою займалась аспірантка, а згодом і науковий співробітник інституту Т.Б. Приходько. В результаті у 1996 р. вона захистила на цю тему кандидатську дисертацію „Розвиток мусульманської традиції у коментуванні Корану (X–XV ст.) /на прикладі тлумачення есхатологічних сюже-

тів”». Ісламознавчі інтереси були присутні і серед досліджень колишнього аспіранта інституту, а нині заступника директора інституту з наукової роботи Д.А. Радівілова. У 1998 р. він блискуче захистив кандидатську дисертацію «Ібадитський твір XVI–XVIII ст. „Опис походження, [обставин] смерті країн ‘алімів та імамів»». Д.А. Радівілов – один із небагатьох істориків ісламу, хто займається дослідженням історії ібадитів – секти хараджитів, яка донині збереглася лише в Омані. Тому його дослідження завжди викликають інтерес серед істориків-арабістів.

Не менш престижним в Інституті сходознавства ім. А. Кримського було і залишається вивчення історії тюркомовних народів, адже директор інституту О.Й. Прицак широко відомий у науковому світі насамперед як тюрколог. При цьому тюркологічні студії історичного характеру від початку були зосереджені одразу у двох відділах – відділу Євразійського степу і відділу „Україна і Схід”. Перший відділ очолював сам Омелян Йосипович, а другий – його гарвардський учень В.П. Остапчук, який працював в Інституті сходознавства з 1993-го по 1999 р. Об’єкт його наукових інтересів – історія Османської імперії. Не менш престижним в Інституті була і залишається історія кримських татар. Цією проблемою вже більше десяти років займається і продовжує займатись колишня аспірантка, а нині вчений секретар інституту О.С. Мавріна, яка зосередила свою увагу на ранній історії Кримського ханства. На цю тему у 2005 р. вона успішно захистила кандидатську дисертацію „Виникнення та становлення Кримського ханату (XV ст.)”. Проте, як це не парадоксально, історією тюркомовних народів в інституті в основному продовжує займатись лише О.С. Мавріна.

Однак з історії середньовічних народів Євразійського степу нетюркського походження в інституті є вже два доктори історичних наук. Це О.Б. Бубенок і І.В. Отрошенко. З грудня 1991 р. і по сьогодні О.Б. Бубенок працює в Інституті сходознавства ім. А. Кримського НАН України, де пройшов шлях від стажиста-дослідника до заступника директора інституту та провідного наукового співробітника. З 1991-го по 1994 р. він навчався в заочній аспірантурі Інституту етнології

та антропології ім. М.М. Миклухо-Маяк РАН, де в 1995 р. успішно захистив кандидатську дисертацію „Яси південно-руських степів (палеоетнографічне дослідження)” за спеціальністю „етнологія”. У 2006 р. О.Б. Бубенок захистив докторську дисертацію „Алани-аси у складі середньовічних етнополітичних об’єднань Євразійського степу” за спеціальністю „всесвітня історія” у Спеціалізованій вченій раді Інституту сходознавства ім. А. Кримського. Сфера його наукових інтересів – кавказознавство, етнічна та політична історія народів Євразійського степу. На сьогодні О.Б. Бубенок працює на посаді провідного наукового співробітника відділу історіографії та джерелознавства Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України. Він – автор більш ніж сотні публікацій у наукових виданнях України, Росії, Болгарії, Ірану, Швеції, Туреччини, Туркменістану та інших країн. Серед них слід особливо виділити дві монографії: „Ясы и бродники в степях Восточной Европы (VI – начало XIII вв.)” (К.: Логос, 1997. – 224 с.); „Аланы-асы в Золотой Орде (XIII–XV вв.)” (К.: Истина, 2004. – 324 с.). У 2000 р. О.Б. Бубенок був нагороджений Премією А. Кримського НАН України за монографію „Ясы и бродники в степях Восточной Европы (VI – начало XIII вв.)”. Він – учасник багатьох наукових конференцій та конгресів міжнародного рівня, зокрема таких, як ICANAS-2004 (Москва, Росія); ICANAS-2007 (Анкара, Туреччина); угорсько-українська наукова конференція „Угорщина та Київська Русь: історія, політика, культура” (Ужгород, 2000); Другий міжнародний колоквиум „Хозари” (Москва, 2002); щорічні Читання пам’яті член.-кор. В.Т. Пашуто (Москва); „Абусагит Абилхаїр – видатний мислитель Сходу” (Ашгабат, 2007) тощо. У 2002 р. О.Б. Бубенок проходив стажування у Центрально-Європейському університеті (Будапешт, Угорщина) та у 2003 р. – в Єрусалимському єврейському університеті (Єрусалим, Ізраїль).

Мабуть, наймолодшою серед жінок України – докторів історичних наук є І.В. Отрощенко, яка є фахівцем у галузі монголознавства та історії буддизму. Науковий ступінь кандидата історичних наук вона отримала у 1999 р. і ось зовсім недавно, у 2008 р., успішно захистила докторську дисертацію

„Рух за об’єднання монгольських народів у першій половині ХХ ст.”. І.В. Отрощенко працює в Інституті сходознавства ім. А. Кримського НАН України з 1998 року. З 2001-го по 2005 р. працювала на посаді ст. н. с. відділу Сучасного Сходу; а з 2005-го – с. н. с. відділу Далекого Сходу. І.В. Отрощенко – автор понад 70 друкованих праць, у тому числі монографії „Роль буддиської церкви у національно-визвольному русі Монголії (1905–1911)”. – Київ, 2005. – 296 с. У 2006 р. вона була нагороджена Премією НАН України для молодих вчених за цикл праць з історико-краєзнавчих досліджень (2006). Іванна Віталіївна – учасник багатьох міжнародних конференцій, у тому числі XXXVII Міжнародного конгресу сходознавців, що проходив у Москві у 2004 р. Окрім того, І.В. Отрощенко у 1996 р. отримала грант від Фонду Сороса – Research Support Scheme, унаслідок чого вона мала можливість працювати у 1997 р. в архівах Бурятії та Монголії. Нині І.В. Отрощенко залишається єдиним монголістом в Україні.

Слід зазначити, що у 2005 р. в інституті було відновлено відділ Далекого Сходу, котрий на сьогодні є досить значним за кількістю істориків, серед яких – відомі історико-сходознавці. З-поміж них насамперед варто відзначити О.Д. Огневу – єдиного в Україні тибетолога. Олена Дмитрівна захистила кандидатську дисертацію з історії Тибету ще у радянські часи. Вона учасник багатьох міжнародних конференцій, конгресів, семінарів, зокрема у 1997 р. представляла Україну на Міжнародному тибетологічному семінарі у м. Блумінгтон (США), у 2004 р. – на XXXVII Міжнародному конгресі сходознавців (ICANAS), що проходив у Москві. О. Огнева – автор близько ста публікацій у наукових виданнях України, Росії, США та інших країн. За останні роки вона була автором та співавтором кількох монографій: Ганевская Э. В., Дубровин А. Ф., Огнева Е. Д. Пять семей Будды (металлическая скульптура северного буддизма IX–XIX вв. из собрания ГМИИВ). – М.: Издательство научной и учебной литературы “УРСС”, 2004; Огнева Е.Д. Живопись Тибета. – М.: Макс Центр, 2005. – 166 с.; Огнева О.Д. Східні стежини Лесі Українки. – Луцьк: Волинська книга, 2007. – 234 с. Ім’я Олени Дмитрівни Огневої відоме у наукових колах далеко за межами України.

Вже від самого початку існування Інституту сходознавства ім. А. Кримського в інституті працював С.О. Нікішенко, який сприяв становленню та розвитку китаєзнавчих студій у незалежній Україні. Він був випусником історичного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. З 1991-го по 1997 р. працював в Інституті сходознавства, спочатку у відділі Сучасного Сходу, а потім у відділі Далекого Сходу. У 1996 р. у спецраді інституту захистив кандидатську дисертацію „Сталі концепції зовнішньої політики Китаю (взаємовідносини з Японією, Кореєю та В'єтнамом)”. Сфера наукових інтересів С.О. Нікішенка – це не лише давня, середньовічна та сучасна історія Китаю, а й історія Кореї, Японії, Південно-Східної Азії. Про це свідчать його публікації, яких у нього було кілька десятків у наукових виданнях України. У першій половині 90-х років С.О. Нікішенко перебував на річному стажуванні в КНР. На жаль, 30 серпня 2003 р. життя молодого перспективного українського китаєзнавця С.О. Нікішенка трагічно обірвалося.

Становлення досліджень з історії Китаю в Інституті сходознавства ім. А. Кримського НАН України було пов'язане також із тим, що ще наприкінці 1991 р. заступником директора Інституту з наукової роботи був відомий китаїст В.В. Седнев. Незважаючи на те що термін його перебування в інституті був нетривалим, можна сказати, що він заклав підвалини розвитку академічного китаєзнавства в Україні.

З 2005 р. відновлений відділ Далекого Сходу очолює історик-китаїст В.О. Кіктенко, який у 1998 році закінчив аспірантуру Інституту сходознавства ім. А. Кримського НАН України. І вже у 1999 р. він захистив кандидатську дисертацію „Становлення українського китаєзнавства (XVIII – 40-і р. XX ст.)”. Сфера наукових інтересів В.О. Кіктенка досить широка – це історія українського сходознавства, історія Китаю, релігійно-філософські вчення Далекого Сходу, теоретичні положення методології та філософії Дж. Нідема. Все це знайшло відображення у численних публікаціях В.О. Кіктенка у наукових виданнях України, Росії, Тайваню та інших держав, а також у монографії “Нарис з історії українського китаєзнавства. XVIII – перша

половина XX ст.: дослідження, матеріали, документи” (Київ, 2002. – 194 с.). У 1999 р. В.О. Кіктенко став лауреатом стипендії для молодих вчених Президії НАН України. Він учасник багатьох міжнародних конференцій. У 2006–2007 рр. працював на посаді асистента професора Інституту Росії Національного політичного університету в Чженчжи дасюе (Тайвань).

Якщо згадувати тих, хто займався вивченням історії Китаю в Інституті сходознавства ім. А. Кримського, то не можна залишити поза увагою аспіранта, а потім наукового співробітника інституту В.І. Гамяніна, який у 2000 р. успішно захистив кандидатську дисертацію „Трансформаційні процеси в історії Китаю новітнього часу (1911–1949)”. Слід зазначити, що В.І. Гамянін – багатоплановий вчений-китаїст, який має прекрасну філологічну підготовку та багато років прожив у КНР.

Якщо успіхи на ниві вивчення історії Китаю в Інституті сходознавства ім. А. Кримського досить вагомі, то цього, на жаль, не можна сказати про вивчення історії Японії. З цього приводу можна лише зазначити, що як сумісник в інституті багато років працює доктор історичних наук, професор В.А. Рубель, основним місцем роботи якого є Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Сфера його наукових інтересів досить широка: історія та культура Японії, історія цивілізацій Класичного Сходу тощо. Слід зазначити, що він спеціалізується на вивченні середньовічної історії Японії. У 1993 р. В.А. Рубель захистив кандидатську дисертацію “Політико-історичні концепції середньовічної Японії XIII – першої половини XIV ст.”, а в 1999 р. – докторську дисертацію “Походження військово-самурайської державності у традиційній Японії (сер. I тис. до н.е. – кін. XIV ст. н.е.)”. Він – лауреат Премії ім. Тараса Шевченка Київського національного університету за 1996 р. (відзначений за курс лекцій з історії середньовічного Сходу). У 1994 р. відзначений пам'ятною медаллю до 160-річчя Київського університету. В.А. Рубель – автор понад 60 наукових і навчально-методичних публікацій, серед яких варто виділити монографію “Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність” (Київ: Аквілон-Прес, 1997. – 256 с.).

Ведучи розмову про історичні до-

слідження в Інституті сходознавства ім. А. Кримського, не можна залишити поза увагою студії співробітників відділу Сучасного Сходу О.В. Богомолва, І.М. Семиволоса та С.І. Данилова, присвячені сучасній історії народів Сходу. Достатньо поглянути на назви науково-дослідних тем відділу за останні роки, щоб зрозуміти прикладний характер їхніх досліджень історико-політологічного напрямку: „Суспільно-політичні та економічні процеси в країнах Сходу та їхній вплив на розвиток українського суспільства”; „Ісламський фактор в Україні”; „Соціальні і політичні процеси в мусульманських громадах України на сучасному етапі”; „Україна між Сходом і Заходом: перспективи міжнародної та міжконфесійної злагоди”; „Ісламський фактор в соціально-політичних процесах України ХХІ сторіччя” тощо. Окрім того, І.М. Семиволос є відомим фахівцем з історії Ізраїлю та Палестини у ХХ ст., про що свідчать його численні публікації на цю тему. Співробітники відділу займалися не лише розробкою зазначених проблем, а й організацією конференцій, “круглих столів”, семінарів та публікацією періодичних видань – „Близькосхідний кур’єр” та „Новости Центральной Азии и Кавказа”. У межах розробляємої тематики вони випустили також колективні монографії та збірники статей: Каспійсько-Чорноморський регіон: умови та перспективи розвитку. Матеріали міжнародної конференції. – Київ, 1998. – 284 с.; Іслам і українське суспільство: соціальні та політичні аспекти. – Київ, 2004. – 200 с.; Ісламська ідентичність в Україні. – Київ, 2005. – 130 с.

Ще під час заснування Інституту сходознавства ім. А. Кримського О.Й. Прицак вважав, що майбутнє інституту і взагалі сходознавчої науки в Україні – це підготовка молодих кваліфікованих кадрів. З цією метою в Інституті сходознавства вже у 1993 р. було відкрито аспірантуру, де із двох спеціальностей одна була історична: 07.00.02 – всесвітня історія. При цьому передбачалось навчання як за денною, так і заочною формами навчання. Першою аспіранткою за цією спеціальністю в Інституті сходознавства була випускниця Санкт-Петербурзького університету Т.Б. Приходько, науковим керівником якої був сам академік О.Й. Прицак. З кожним роком кількість ас-

пірантів інституту за історичною спеціальністю збільшувалась, і на сьогодні ми вже маємо кілька десятків випускників аспірантури. Проте не всі вони захистили кандидатські дисертації, незважаючи на те що у 1996 р. в Інституті сходознавства НАНУ почала діяти своя спецрада, де другою спеціальністю була саме всесвітня історія. Однак найбільш старанні аспіранти інституту захистили свої дисертації у спецраді Інституту сходознавства.

Слід сказати, що з 1996 р. і по сьогодні в Інституті сходознавства ім. А. Кримського успішно діє Спеціалізована вчена рада по захисту докторських (кандидатських) дисертацій за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія. У спецраді захищались як аспіранти інституту, так і співробітники інших науково-дослідних установ та університетів. Захисти відбувались у досить широкому спектрі напрямів орієнталістичних студій: історія Стародавнього Сходу, історія народів арабських країн, історія Криму та Кавказу, історія Середнього Сходу та Індії, історія Євразійського степу, історія Китаю, історія Японії, історія Індонезії тощо.

В Інституті сходознавства ім. А. Кримського були захищені перші кандидатські дисертації з єгиптології. Так, у 2000 р. аспірантка інституту О.О. Романова захистила кандидатську дисертацію „Жрецтво в соціальній структурі Єгипту доби Давнього царства”, в якій було розглянуто особливості виникнення, організації та функціонування в суспільній структурі різних видів єгипетських жерців. У роботі було доведено, що більшість жерців у Давньому царстві були пов’язані з культом царя, який посідав чільне місце в релігійній системі. На основі аналізу чиновницьких титулатур та інших видів джерел у дисертації досліджуються категорії жерців – семів, херігебів, гему-нечер, уабів та гему-ка. Дослідниця робить висновок, що жрецтво Єгипту доби Давнього царства ще не сформувалося як єдиний суспільний прошарок, бо кожна з цих категорій мала свою історію походження та посідала певну нішу в адміністративній структурі та соціумі.

У 2004 р. співробітниками інституту було захищено також дві кандидатські дисертації з єгиптології, присвячені більш пізнім періодам історії Стародавнього Єгипту – Нового царства та Птолемеїв-

ського періоду. Так, робота М.О. Тарасенка „Давньоєгипетські міфи про світобудову (за матеріалами 17-ї глави Книги Мертвих)” дозволила реконструювати та інтерпретувати важливі сюжети глави, пов’язані з космогонією та міфологічною історією становлення світу, що набули поширення в добу Нового царства. Проведене дослідження дозволило виділити у 17-й главі сюжети міфів про створення та гріхопадіння як завершальну фазу космогонії, а також встановити космографічне відображення темпоральних категорій. Більш пізньому Птоlemeївському періоду присвячено кандидатську дисертацію А.Л. Зелінського „Трансформація громадян еллінської ойкумени у птоlemeївських підданих”, де розглянуто та проаналізовано вплив еллінізованих прибульців на загальний історичний розвиток держави Птоlemeїв. У дисертації відзначено процес нівеляції еллінізованих іммігрантів до рівня підданих єгипетського зразка і подолання перешкод, що виникали на шляху до цієї нівеляції. Цей процес, за висновками дисертанта, мав місце за часів трьох перших Птоlemeїв. Безпосередніми наслідками цього явища, як зазначено у висновках до дисертації, були відсутність у країні так званої колоніальної ситуації і зовнішньополітична пасивність, що стала однією з головних причин занепаду держави Птоlemeїв.

Із захищених у спецраді інституту дисертацій з історії Стародавнього Сходу слід виділити кандидатську дисертацію співробітника відділу Класичного Сходу В.А. Храновського „Етнічна історія стародавнього Еламу (V – середина I тис. до н.е.)”, бо вона є однією з небагатьох взагалі у науковому світі, що стосується проблем еламознавства, становлення якого як окремої сходознавчої дисципліни лише відбувається. У роботі здійснено спробу розкрити процес етноконсолідації еламітів, стародавнього народу, який жив у доарійську епоху на південному заході Ірану, поруч із шумерами і аккадцями. На основі порівняльного аналізу даних кількох гуманітарних дисциплін дисертант простежив етнічні процеси, що відбувалися усередині еламського етносу протягом кількох тисячоліть, дійшовши висновку, згідно з яким саме природний фактор сприяв тому, що еламіти тривалий час зберігали етнічну та

культурну самобутність і створили одну з найдавніших цивілізацій світу.

Із недавно захищених дисертацій з історії Стародавнього Ірану варто виділити дисертацію І.А. Співака „Олександр Македонський і зороастризм”, присвячену особливостям релігійної політики Олександра на території Ірану. Дисертант своєю роботою розвінчує міф зороастрійських жерців сасанідської епохи про нетерпиме ставлення македонського монарха до зороастризму. Він довів, що це твердження не відповідає дійсності та набуло поширення у добу раннього Середньовіччя з метою легітимзації перебування Сасанідів на іранському престолі.

Пріоритетними для спецради Інституту сходознавства ім. А. Кримського були захисти кандидатських і однієї докторської дисертацій з історії народів Криму, а саме візантології, історії кримських татар, кримчаків та караїмів. Однією з перших кандидатських дисертацій, захищених у спецраді у 2000 р. з візантології, була робота І.А. Завадської „Християнство в ранньовізантійському Херсонесі (за культовими пам’ятками)”, присвячена дослідженню процесу християнізації населення Херсонеса в пізньоантичний і ранньосередньовічний періоди. Дослідження мало міждисциплінарний характер, бо було залучено не лише дані письмових джерел, а й пам’ятки архітектури. Унаслідок проведеного дослідження вдалося довести, що у другій половині VI – на початку VII ст. християни становили більшість міського населення.

Наступну дисертацію з візантології було захищено у спецраді інституту вже у 2004 р. Йдеться про кандидатську роботу В.Є. Науменка „Таврика у контексті візантійсько-хозарських відносин: політико-адміністративний аспект”, у якій реконструюються політико-адміністративні процеси, що мали місце на території Криму в період найбільш активних контактів Візантійської імперії і Хозарського каганату на півострові (близько 695–899 рр.). У роботі, на основі аналізу походження та змісту адміністративних інститутів і титулатури, якою в джерелах позначені візантійські, хозарські та місцеві правителі, було дано характеристику особливостей політико-адміністративного статусу областей Крим-

ського півострова, що опинилися в зоні візантійсько-хозарських контактів.

Важливою подією у спецраді були захисти дисертацій з історії кримських татар. Вже у 2000 р. представник кримської університетської науки В.Ю. Ганкевич успішно захистив докторську дисертацію „Джадидистська реформа просвіти кримських татар (рубіж XIX–XX ст.)”. У роботі розглянуто питання виникнення та розвитку джадидистської реформи просвіти кримських татар, а також реконструйовано структуру, створену прибічниками нової методики у національній освіті. Проаналізовано основні положення джадидизму, напрямки його введення у суспільства тюркських народів, а також висвітлено основні етапи створення та розвитку кримськотатарського друку. Крім того, у дисертації було досліджено основні типи поліграфічної продукції джадидистів та її вплив на просвітницький процес кінця XIX – початку XX ст.

Ця ж тематика з історії кримських татар була продовжена у 2003 р. у кандидатській дисертації Л.Й. Корольової „Суспільно-політична і просвітянська діяльність Ісмаїла Муфтій-заде (1841–1917 рр.)”, де з’ясовано роль І. Муфтій-заде у справі боротьби кримськотатарської інтелігенції за відродження та оновлення народної освіти мусульман. У дисертації висвітлено також основи політичної платформи цього діяча суспільно-політичного руху кримських татар у Державній Думі Російської імперії III скликання, що, на думку дисертанта, мала праволіберальну позицію.

З-поміж кандидатських дисертацій, присвячених пізньосередньовічній історії кримських татар, варто виділити кандидатську дисертацію О.С. Мавріної „Виникнення та становлення Кримського ханату (XV ст.)”, що була захищена у 2005 р. У роботі визначено й охарактеризовано етапи кримськотатарського державотворення, розроблено періодизацію раннього етапу історії ханату та уточнено дати правління кримських ханів і хронологію подій протягом XV ст. на території Золотої Орди та в Криму, що супроводжували процес виникнення і становлення ханату.

У спецраді інституту в 1999 р. було захищено першу і досі єдину дисертацію з етнічної історії кримчаків – невеликої

етноконфесійної групи Криму, – що сповідували іудаїзм, але були при цьому тюркофонами. Йдеться про дисертаційну кандидатську роботу І.В. Ачкіназі „Кримчаки (проблема формування спільності та етнічна історія до 1913 р.)”, що є першим комплексним дослідженням, де розглянуто історію формування іудейських общин на території Криму з часів пізньої античності до сьогодення. На підставі цього було зроблено висновок про генетичну і культурну спадкоємність кримчаків від попередніх іудейських груп Криму.

Не менший інтерес становить також захищена у спецраді у 2005 р. кандидатська дисертація Д.А. Прохорова „І.І. Казас – просвітитель караїмів та кримських татар”, присвячена життю та діяльності відомого громадського діяча Криму. У дисертації охарактеризована багатогранна діяльність відомого просвітителя: створення ним навчальних закладів нового типу; розробка навчально-методичної літератури з використанням останніх наукових досягнень; публікація ним різноманітних статей; архівна і музейна робота; пропаганда історичних знань серед населення Криму. Таким чином, дисертація доводить вагомий внесок І.І. Казаса у розвиток просвітництва та культури кримських татар і караїмів у другій половині XIX – на початку XX ст.

За період існування спецради було захищено значну кількість дисертацій з однієї найбільш пріоритетних галузей сходознавства – з арабістики. Так, першу арабістичну дисертацію було захищено у 1996 р. першою аспіранткою інституту Т.Б. Приходько – „Розвиток мусульманської традиції у коментуванні Корану (X–XV ст.) /на прикладі тлумачення есхатологічних сюжетів/”. Унаслідок проведеного дослідження вдалося прийти до висновку, що головну увагу в коментарях Корану було приділено поясненню деталей, а не основних концепцій ісламу. Тому для тлумачення Корану характерні як об’єктивні, так і суб’єктивні риси.

В цьому ж 1996 р. було захищено кандидатську дисертацію аспіранта інституту, представника палестинської громади в Україні Мухамадда Асада Авайві „Сирія, Палестина та Візантійська імперія напере-

додні та під час арабських завоювань”. У дисертації доводилося, що в VI – на початку VII ст. історія Сирії та Палестини була пов’язана з розвитком Візантійської імперії, сасанідського Ірану та раннього Арабського халіфату. Перебуваючи у складі Візантійської імперії, населення цих країн, представлене християнами-монофізитами, серед яких були араби та арамеї, а також самаритянами та євреями, зазнавало з боку візантійської верхівки як релігійного, так і економічного гніту. Саме невдоволення палестинського та сирійського населення діями офіційного Константинополя стало причиною того, що після 632 р. араби-мусульмани відносно швидко завоювали ці колишні візантійські провінції, бо місцеве населення їх підтримало.

Важливою подією в розвитку української арабістики став захист у 1998 р. кандидатської дисертації співробітника інституту Д.А. Рідівілова „Ібадитський твір XVI–XVIII ст. „Опис походження, [обставин] смерті країн ‘алімів та імамів””. Це дослідження змісту рукопису із зібрань Наукової бібліотеки Львівського нац. університету ім. І. Франка, що являє собою переробку твору XVI ст. ібадитського ‘аліма із Оману Мухаммада б. ‘Абдаллаха ан-Нізві. За спостереженнями дисертанта, у творі містяться досить важливі біографічні свідчення про ібадитських авторитетів VIII–XVI ст., що свідчить про спадкоємність ібадитських общин Басри та Оману. Особливу увагу дисертант приділив інформації про спадкоємність „справжнього знання” серед ранніх ібадитських авторитетів Басри, а також тій частині твору, де подано безперервність лінії спадкоємності оманських знавців ібадитської традиції аж до XII ст.

До цього ж жанру ісламознавчих студій слід віднести кандидатську дисертацію аспірантки інституту Ю.В. Гамоцької «Концепція релігійної влади в шиїзмі (за твором Абу Джа‘фара ал-Куліні „Компендіум по богословській науці”, X ст.)». У дисертації основну увагу приділено розділу твору ал-Куліні „Книга богословських доказів”, де акцентується увага на шиїтській теорії імамату. З огляду на те що більш ранні зразки шиїтської релігійної літератури до нас не дійшли, зміст дослідженого зібрання ахбарів становить велику цінність.

Таким чином, інформація, що міститься у творі, дозволяє зафіксувати початок процесу трансформації шиїзму як політичного об’єднання в релігійно-догматичну общину.

З медієвістичних арабістичних дисертацій, захищених останнім часом у спецраді інституту, варто виділити кандидатську роботу З.А. Саїдова „Арабські біографічні словники як джерела з історії ісламу та арабо-мусульманської культури на Східному Кавказі у VII–XIII ст.” (2007 р.). У дисертації зосереджено увагу на інформації арабомовних біографічних словників про осіб, життя та діяльність яких були пов’язані зі Східним Кавказом VII–XIII ст. А це дозволило встановити, що тут, як і в інших частинах халіфату, в цей період склався стан мусульман – вчених мужів. За кількістю персонажів у цих словниках панує столиця Аррану – Барда‘а. Досліджений біографічний матеріал дозволив висвітлити одну з невивчених сторін духовного життя регіону IX–X ст., а саме тему присутності тут прихильників му‘тазилітської богословської школи.

Окрім дисертацій з медієвістики, у спецраді були захищені також дисертації з історії арабських країн XX ст. Так, у 2005 р. у спецраді було захищено кандидатську дисертацію І.В. Зубаренко „Американсько-єгипетські відносини в контексті близькосхідної політики США (1952–1991 рр.)”, присвячену еволюції ситуації навколо взаємин двох держав. У ній було зроблено висновок, що з початку 70-х років єгипетські лідери вважали США головним західним партнером при реалізації своєї регіональної політики. Окрім того, дисертант зробила висновок, згідно з яким протягом усього зазначеного періоду США використовували у відносинах з Єгиптом як визначальну модель „економічна допомога взамін на поступки політичного характеру”. У дисертації також висвітлено причини, динаміку, результати та наслідки американсько-єгипетського співробітництва з метою розв’язання близькосхідної кризи.

У 2007 р. було захищено кандидатську дисертацію І.В. Бравкової „Роль Йорданії у близькосхідному конфлікті (1947–1999 рр.)”, де проаналізовано динаміку арабо-ізраїльського конфлікту. У дисер-

тації також розглянуто основні схеми переговорного процесу в рамках врегулювання близькосхідного протистояння у 40-ві – 90-ті роки ХХ ст., з'ясовано ступінь впливу йорданського фактора на мирний процес у регіоні та визначено феномен прямих палестино-ізраїльських і йордано-ізраїльських переговорів, що проводилися вперше за час існування самого конфлікту. Автор дисертації доводить, що залучення Йорданії до мирного процесу було закономірним кроком, який впливав із прихильності йорданського керівництва до реалістичного і зваженого підходу щодо проблем війни і миру.

Якщо з арабістики у спецраді Інституту сходознавства ім. А. Кримського було захищено значну кількість дисертацій, то, на жаль, практично не захищались дисертації з історії близького до України Кавказу. Як виняток можна лише згадати першу дисертацію з кавказознавства взагалі в Україні – кандидатську роботу Н.М. Руденко „Проблема Нагірного Карабаху в російсько-ірансько-азербайджанських відносинах (кінець ХVІІІ – перша половина ХІХ ст.)”, що була захищена у спецраді інституту недавно – у 2007 р. Вперше в українській історіографії у роботі відтворено історичні процеси та визначено комплекс чинників, що вплинули на формування та становлення панування Росії на Південному Кавказі. Розкрито також значення Карабаху у процесі розмежування територій між Російською імперією і Персією та проаналізовано методи і шляхи анексії Карабаського ханства Росією. З огляду на це погляди автора дисертації на витoki сучасної проблеми Карабаху значно відрізняються від поглядів дослідників Росії, Азербайджану та Вірменії, що, в принципі, і становить наукову новизну дослідження.

Не менш актуальними для України, окрім кавказознавчих студій та досліджень з минулого Криму, є також номадознавчі студії, бо минуле України було значною мірою пов'язане з історією народів Степу. Важливою подією став захист у спецраді інституту у 2000 р. кандидатської дисертації О.О. Тортіки „Історична географія та населення Великої Болгарії (630– 660 рр. н.е.): методика дослідження кочових суспільств Середньовіччя”. Захист такої дисертації – закономірне явище, оскільки у по-

страдянський період українські номадісти опинилися у методологічному вакуумі. У роботі пропонується нова методика історичного дослідження кочових суспільств, що базується на вивченні їхніх еколого-демографічних характеристик. У дисертації встановлено, що кочове господарство та існуюче на його засадах суспільство зазнає впливу низки взаємопов'язаних соціальних, господарських та екологічних закономірностей, від яких залежить добробут, кількість населення, воєнна активність кочівників. Цей висновок був використаний як науковий метод для визначення кордонів і кількості населення Великої Болгарії Кубрата, отримані результати було теоретично обґрунтовано і підтверджено на основі використання історичних аналогій та інших наукових методологій.

З-поміж дисертацій про кочівників, захищених у спецраді інституту, слід особливо відзначити кандидатську та докторську дисертації І.В. Отрошенко, присвячені історії монголів першої половини ХХ ст. Ще в 1999 р. у спецраді інституту вона успішно захистила кандидатську роботу „Вплив буддійської церкви на внутрішню та зовнішню політику Монголії. 1911–1914 рр.”, у якій здійснила аналіз соціальних функцій монгольської церкви та охарактеризувала взаємини духовної і світської еліт. У роботі показано також визначну роль духовенства у процесі відновлення держави та висувається припущення, що для монгольського суспільства початку ХХ ст. варіант релігійного лідера в ролі верховного правителя був найбільш прийнятним. У дисертації доводиться, що після революції 1921 р. монгольська буддійська церква фактично перетворилася на політичну опозицію в монгольському суспільстві. Слід зазначити, що І.В. Отрошенко і надалі продовжувала досліджувати історичний розвиток монголів, що привело до захисту у спецраді інституту у 2008 р. її докторської дисертації „Рух за об'єднання монгольських народів у першій половині ХХ ст.”, де подається всебічний аналіз об'єднаної руху монгольських за походженням етнічних груп за об'єднання в єдину державу, а також визначається ставлення до цього процесу населення різних монгольських земель та характеризуються шляхи реалізації цієї політики і її резуль-

тати. Робота ґрунтується на широкому колі маловідомих архівних джерел і тому відзначається не лише новизною, а й нестандарністю у висвітленні історичних процесів. Зокрема, було зроблено висновок, що Зовнішня Монголія (МНР) намагалася приєднати до себе ті землі з монгольським і тувинським населенням, що до 1911 р. перебували у складі Китаю. В роботі доведено, що таку об'єднавчу політику монголономовні етнічні групи і тувинці намагалися здійснити політичним, воєнним, дипломатичним шляхами, а також шляхом створення спільного культурного простору і методами еміграції населення.

Продовжуючи монгольську тематику, хочеться також відзначити кандидатську дисертацію Р.В. Бабенка „Взаємовідносини Золотої Орди і Південно-Західної Русі в XIII ст.”, що була захищена у спецраді інституту у 2004 р. Слід зазначити, що цей період золотоординської і руської історії у пострадянський час залишався малодослідженим. У роботі визначається, зокрема, як золотоординська гегемонія вплинула на економіку та адміністративно-територіальний устрій Південно-Західної Русі. Відповідно до цього у дисертації з'ясовано особливості політичних відносин та встановлено позитивні і негативні впливи цих відносин на історію держав Східної Європи.

У 2006 р. у спецраді Інституту сходознавства ім. А. Кримського було захищено дисертацію О.Б. Бубенка на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія – „Алани-аси у складі середньовічних етнополітичних об'єднань Євразійського степу”. Цю роботу присвячено пізньому іраномовному населенню Євразійського степу – аланам-асам (ясам), які із VI по XV ст. входили до складу державних утворень номадів алтайського походження. В дисертації не лише досліджується характер взаємовідносин кочівників-завойовників і підкорених ними аланів-асів, а й здійснюється спроба пов'язати політичні події доби Середньовіччя, що відбувалися в Євразійському степу, з особливостями етнічного розвитку аланів-асів, та розглядаються питання участі аланів-асів в етногенезі середньовічних і сучасних народів Євразії. За спостереженнями дисертанта,

на прикладі аланів-асів можна простежити, що осіле населення степу в соціальній структурі державних утворень кочівників традиційно посідало більш низький рівень, ніж номади, хоча за певних обставин політичного характеру ця закономірність могла порушуватись. На підставі цього було зроблено висновок, що співіснування у степу кочових скотарських і осілих землеробських економічних систем – це закономірність, а перехід від рухомого пасторального господарства до осілого землеробського – вимушена необхідність.

У спецраді інституту були захищені також дисертації з історії Середнього Сходу. Серед них варто відзначити докторську дисертацію М.Ф. Слінкіна „Прихід до влади і криза лівого режиму Таракі-Аміна в Афганістані”, що була захищена ще у 2000 р. Цю дисертацію присвячено дослідженню передумов виникнення афганської кризи та діяльності лівого кабульського режиму на його початковому етапі, наприкінці 70-х рр. XX ст. У роботі проаналізовано причини, що призвели до провалу реформ лівого уряду в Афганістані, подальшого поглиблення афганської кризи та розв'язання громадянської війни. Автор дисертації детально проаналізував події, пов'язані із введенням радянських військ до Афганістану, та дав їм відповідну оцінку.

Не менший інтерес становлять також дисертації з історії Індії, що, в принципі, відображають становлення індології у незалежній Україні. Вже у 2000 р. випускниця аспірантури Київського національного університету ім. Тараса Шевченка О. Борділовська успішно захистила у спецраді Інституту сходознавства кандидатську дисертацію, присвячену дослідженню ранньосередньовічного індійського суспільства, що побудована на матеріалах аналізу твору Бани „Харшичаріта”. З останніх дисертацій з історії Індії слід згадати кандидатську Ю.В. Ботвінкіна „Ровиток релігійно-філософського руху бгакті в Північній Індії XIV–XVII ст.”, що була захищена у 2007 р. У роботі аналізуються передумови виникнення руху бгакті у Північній Індії на фоні історичних подій у період мусульманських завоювань Індії. Автор дисертації також аналізує становлення бгакті як суспільної ідеології та його вплив на різні культу і діяльність різноманітних релігій-

них общин та окремих діячів. Дисертант дійшов висновку, що рух бгакті не лише відіграв просвітницьку роль у середовищі традиційного індійського суспільства, а й виступав миротворчим чинником у врегулюванні питань співіснування індусів і мусульман. Отже, релігійно-просвітницька діяльність общин бгакті стала ненасильницькою і миролюбною реакцією населення Північної Індії на анархію у країні.

Як уже зазначалось, в Інституті сходознавства ім. А. Кримського завжди вагома увага приділялась китаєзнавству. Про це може свідчити і значна кількість дисертаційних досліджень з історії Китаю, захищених у спецраді інституту. У 1996 р. у спецраді було захищено кандидатську дисертацію С.О. Нікішенка „Сталі концепції зовнішньої політики Китаю (взаємовідносини з Японією, Кореєю та В'єтнамом)”, у якій було доведено, що зовнішня політика Китаю щодо сусідніх держав формується у відповідності до складених історично образів цих країн. У роботі простежено основні принципи формування політики Китаю щодо Японії, Кореї та В'єтнаму у післявоєнні десятиліття аж до 1988 р.

Слід зауважити, що історичні дисертаційні дослідження з китаєзнавства, які захищались у спецраді інституту, відзначалися новизною та оригінальністю. Так, у 1999 р. було захищено кандидатську дисертацію аспіранта В.О. Кіктенка „Становлення українського китаєзнавства (XVIII – 40-і р. XX ст.)”, в якій вперше здійснено спробу показати витоки формування, основні етапи та характерні риси української синології, що почала формуватись в Україні практично одночасно з російською. У дисертації розвиток цієї галузі науки досліджено у трьох напрямках: формування первісних індивідуальних зацікавлень; виникнення наукових центрів (інституційний рівень досліджень); створення наукової школи як результативний момент у процесі створення українського китаєзнавства. В результаті до наукового обігу були введені не лише унікальні архівні документи за темою дослідження, а й визначено місце та значення українських інтелектуальних сил, які брали участь у розвитку російського та радянського китаєзнавства і тривалий час були позбавлені своєї приналежності саме до української науки.

Найбільш оригінальною дисертаційною роботою, що захищалась у спецраді інституту з китаєзнавства, є кандидатська дисертація аспіранта В.І. Гамяніна „Трансформаційні процеси в історії Китаю новітнього часу (1911–1949)”, що була захищена у 2000 р. Саме В.І. Гамянін вперше, на основі творчої спадщини Чжу Цзиціна, вводить до наукового обігу „санбвень” як особливий тип історичного джерела. В результаті було визначено особливості формування нового ідеологічного забезпечення китайського суспільства і становлення вербального засобу впровадження цього забезпечення у формі мови байхуа, а також розкрито історичну долю соціального прошарку буржуазної інтелігенції як основного носія нової ідеології. Окрім того, в дисертації на підставі джерелознавчих даних показано еволюцію становлення індивідуальної історичної свідомості конкретної персоналії – типового представника нової китайської національної еліти Чжу Цзиціна.

Інші китаєзнавчі дисертації, що згодом захищались у спецраді інституту, вже були присвячені історії Китаю другої половини XX ст. Так, у 2005 р. було захищено кандидатську дисертацію В.Б. Урусова „Українсько-китайські відносини (1949–1959)”, присвячену питанням політичного, економічного, науково-технічного та гуманітарного співробітництва між КНР і УРСР до 1959 р., коли за ініціативи Москви почався процес згорання цього співробітництва. У дисертації акцентовано увагу на результатах цього співробітництва та проаналізовано українсько-китайські відносини 50-х років у зіставленні із станом українсько-китайських відносин 90-х років та визначено перспективи їхнього подальшого розвитку.

Інша кандидатська дисертація хронологічно продовжує тему українсько-китайських взаємовідносин. Йдеться про дисертаційну роботу І.А. Кіпцар „Українсько-китайські відносини у період 1992–2002 рр.”, захищену у спецраді інституту у 2006 р. У роботі розглянуті основні напрями співробітництва між державами у зазначений період: міждержавні дипломатичні відносини, міжпарламентське співробітництво, торгово-економічна взаємодія, науково-технічне співробітництво, контакти в га-

лузі освіти та культури. На підставі цього було зроблено висновок, згідно з яким протягом 1992–2002 рр. переважаючою тенденцією в українсько-китайських відносинах було їхнє постійне розширення й зміцнення, хоча на сучасному етапі рівень цих відносин не досяг рівня стратегічного партнерства.

Якщо з Китаєзнавства у спецраді інституту було захищено досить вагому кількість історичних дисертацій, то з історії Японії – лише одна. Йдеться про докторську дисертацію В.А. Рубеля „Походження військово-самурайської державності у традиційній Японії (середина I тис. до н.е. – XIV ст. н.е.)”. У дисертації доводиться, що режим легітимної самурайської диктатури сформувався в 1392 р. не як крайній засіб збереження кризової держави (що притаманно для типової військової диктатури), а як закономірний результат п’ятисотлітнього еволюційного суспільно-політичного розвитку класичної Японії в умовах перманентного багатовладдя, кланової „правової держави” та неефективності місцевого різновиду цивілізаційної системи китайсько-конфуціанського типу. Окрім того, у спецраді навіть було захищено кандидатську дисертацію з історії Індонезії – це робота О. Галушки-Адайкіна „Локальні конфлікти в Індонезії у другій половині XX ст.”.

Таким чином, можна стверджувати, що захисти кандидатських та докторських дисертацій у спецраді інституту зі спеціальності „всесвітня історія” значною мірою посприяли становленню в незалежній Україні таких напрямків сходознавчих студій, як арабістика, візантологія, тюркологія, номадистика, іраністика, індологія, синологія, монголістика, японістика.

Проте, на жаль, не було захистів з історії Кореї, дуже мало захистів з іраністики та японістики, чого не скажеш про арабістичні та Китаєзнавчі дисертації, що можна пояснити тим, що вже до здобуття Україною державної незалежності на її території почалося формування власної школи арабістичних та Китаєзнавчих студій. Є й унікальні дисертації, наприклад з еламітології, що ще остаточно не сформувалась як окрема сходознавча дисципліна.

Отже, у нас є підстави для оптимізму, бо в академічній сфері у стінах Інституту ім. А. Кримського з 1991-го по 2008 р. відбулося становлення сходознавства як окремої галузі гуманітарних досліджень у незалежній Україні. І хоча є певні проблеми з розвитком досліджень з історії Ірану, Кавказу, Кореї, Південно-Східної Азії, можна відзначити значну кількість досліджень з історії арабських країн, Євразійського степу, Китаю, Стародавнього Єгипту. При цьому слід сказати, що в інституті працюють окремі спеціалісти з історії Тибету, Монголії та стародавнього Еламу, що є унікальним явищем для науки України. До того ж зауважимо, що науковці інституту не забувають досягнення своїх попередників у галузі сходознавства і займаються виданням невідомих творів сходознавців України та вивченням їхньої наукової спадщини. Таким чином, недалеко є той час, коли в Інституті сходознавства ім. А. Кримського будуть працювати фахівці з історії практично усіх регіонів Сходу!

¹ Східний світ, 1993, №2, с. 7.

² Східний світ, 1999, №1-2 (Etymon), с. 31.

³ Східний світ, 1993, №2, с. 7.

⁴ Там само, с. 4.

⁵ Східний світ, 1993, №2.

⁶ Східний світ, 1995, №1.

⁷ Східний світ, 1995, №2.

⁸ На честь заслуженого діяча науки України Андрія Петровича Ковалевського. 1895–1969. Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження. Харків, 1995. С. 49–50.